

Adres redactie en administratie:

Bureau Hoofdraadsman
Coornherthuis,
Hoofdstraat 84, Driebergen
Telefoon 03438-2878

Redactie:
A. Zoetebier
Frank Spoelstra

MAANDBLAD VAN DE HUMANISTISCHE GEESTELIJKE VERZORGING VOOR MILITAIREN, NR. 4 - APRIL 1977 - 16E JAARGANG

Abonnementsprijs f 6,— per jaar, te storten op postgirorekening 480414 t.n.v. Hoofdraadsman Humanistische Geestelijke Verzorging te Driebergen.
Militairen ontvangen het blad op aanvraag zonder betaling.

- Wat is militarisme?
- Pieter Paul Rubens
- Lester en Brooks: lachen om het hardst!
- Oorlogsmisdrijven
- Gezin gezien? (3)
- Leč: de glimlach met de traan in het oog
- De morele moed van Charlie Haden

Vaste medewerkers

Karel Bloema
Wim Heij
Bert van de Kamp
Jan Kooijman
Willy Lohmann
Leo van Opzeeland
Rien Robijns
Bert Vuijsje
Hans van Wissen

Wat is militarisme?

In het spraakgebruik levert de betekenis van het woord militarisme weinig moeilijkheden op. We verstaan daaronder: strenge discipline, uitgeoefend door het kader van de strijdkrachten, zonder erkenning van de zelfstandige persoonlijkheid van een soldaat; „Befehl ist Befehl”; voorrang voor overwegingen en besluiten van krijgskundige aard, alsof men in een oorlog op leven en dood verwickeld zou zijn, terwijl er vrede is. Toch is het geven van een definitie, een algemeen-geldende omschrijving van het woord, niet gemakkelijk. Het slaat bijvoorbeeld niet op een volksleger, dat nationale vrijheid verdedigt, hoewel daarin (zoals in de guerrilla-eenheden, waarover Mao Tse-toeng en Che Guevara hebben geschreven) de discipline niet gering is. Men zal dus ook niet van militarisme spreken, als er sprake is van de mobilisering van een volk voor een revolutionaire oorlog. Waarschijnlijk moet men zeggen: militarisme is het streven van een bevoorrechte „kaste” *) van bevelhebbers, om niet alleen de soldaten, maar ook de burgers te onderwerpen aan hun gezag, dat niet in twijfel mag worden getrokken.

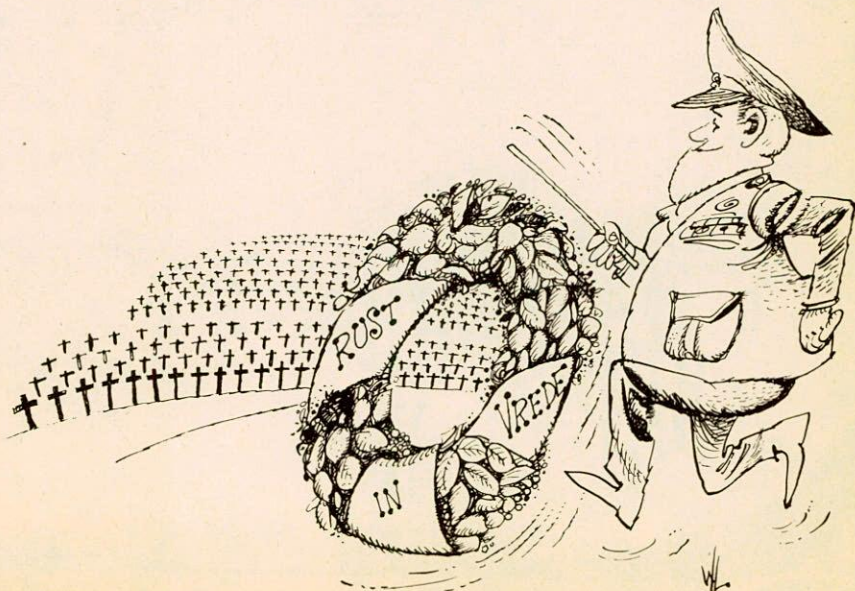
Historische voorbeelden

De afleiding van het woord (uit het latijn) maakt ons niet veel wijzer. *Miles* (meervoud *milites*) is soldaat, strijder, infanterist, en het bijvoeglijk naamwoord daarvan is *militaris* (ons: militair) terwijl *militia* (Ned. militie) soms krijgsmacht, in het bijzonder van gewapende burgers, dus niet van beroepssoldaten. In de Winkler-Prins-Encyclopedie van 1952 staat onder andere: „Militarisme noemt men sedert het midden van de negentiende eeuw de overwegende invloed van het leger, in ruimere zin van de weermacht, in het volks- en

staatsleven. In de staatkunde spreekt men van militarisme, indien de politiek eenzijdig wordt geleid door strategische overwegingen.” De term wordt gebruikt in afkeurende zin. De voorstanders ervan zullen zelf nooit van militarisme spreken en altijd zeggen, dat zij „het volksbestaan willen beschermen.” Waarschijnlijk vindt men een goed voorbeeld van militarisme in de geschiedenis van de staat Pruisen, een koninkrijk geworden in 1701 en in 1871 de kern van het Duitse Rijk, dat toen ontstond na de overwinning op Frankrijk. In Pruisen was een sterke „stand” van grootgrondbezitters aanwezig, de Junker-kaste, die nog in de achttiende eeuw zogenaamde herenrechten uitoefende: in feite waren de boeren op hun landgoederen „horigen”, die zonder toestemming het bedrijf niet mochten verlaten, en die in ruil voor het gebruik van een stukje grond een aantal dagen per week gratis arbeid (herendiensten) moesten verrichten. (Iets dergelijks bestaat nog in

verscheidene landen van Latijns-Amerika, en elders.) Deze kaste nu leverde de kern van de militaire leiders, die het volk beschouwden als gevechtsmateriaal, als „kanonnenvlees”, en de vrouwen als voortbrengsters van soldaten. Moeders werden zeer geprezen als ze hun zonen in die zin opvoedden, in tijd van oorlog berustten in de dood van hun kinderen, zich troostten met wat hun geleerd was, „de wil van God” te zijn.

Het ging dus niet alleen om de discipline en het leger, waarin de soldaten als „horigen” werden beschouwd, wier leven toebehoorde aan de officieren. Het ging ook om de opvatting, dat in het „burgerlijke” leven mannen en vrouwen „militaire deugden” moesten aanwakkeren: manlijke agressieve driften; vrouwelijke bewondering voor uniform en wapens; eerbied voor de heilige vlag en het heilige vaderland, waarvoor men bereid moest zijn te sterven; voorrang voor de bewapening in de economie; financiële offers voor de voortdurende wedloop in bewapening, een nooit eindigende concurrentie met andere staten; krachtige bestrijding van pacifisme, anti-militarisme, van verzet tegen oorlog; invoering van de staat van beleg (of een noodtoestand) om een einde te maken aan alle rechten van burgers, als er een volksopstand zou dreigen, of een oorlog; gezag van militaire rechtbanken boven gewone rechtbanken, want niet alleen dat overtredingen van soldaten (van welke aard ook) door militaire rechters gevonnist moesten worden, ook gewone burgers moesten onder zulk een aparte rechtspraak vallen, als een noodtoestand of een staat van beleg was ingevoerd. De staat was een apparaat van beperkte, half-middeleeuwse heersende klassen, die het volk ondergeschikt maakten aan hun veroveringen, hun militaire bedrijven, hun industrialisatie. Zij maakten dus ook de bezittende burgerij, de bourgeoisie, die produktiemiddelen bezit, afhankelijk van hun politiek. En in het algemeen gelukte dit best, want deze

KANONNENVLEES.

*) Leden van een „kaste” behoren door geboorte tot een min of meer gesloten groep die speciale rechten en bevoegdheden heeft. Daarnaast beduidt het woord: een bevoorrechte beroepsgemeenschap met een monopolie om een bepaald gezag uit te oefenen.

GOED VOORBEELD VAN MILITARISME

bourgeoisie voelde zich beschermd door de militaire kaste. Onder *Pruisendom* verstond men dan soortgelijke systemen in andere landen.

Modern militarisme

Nadat in 1918 het Duitse Rijk de oorlog had verloren en de Volkenbond was opgericht, bestond de hoop dat het militarisme geen toekomst meer had. Helaas heeft men zich daarin vergist. Er bleek voor dit systeem een nieuwe mogelijkheid in Italië en Duitsland (Mussolini en Hitler) en een goede voedingsbodem in half-feodale (minder-ontwikkelde) landen met kleine, maar rijke kasten van landheren, met de bourgeoisie nauw verbonden, samenzwerend met militaire leiders. In plaats van grootgrondbezitters waren er ook vaak stamhoofden, leden van een of andere adelstand, vorsten enz. die een *oligarchie* vormden, dat wil zeggen een kleine maar machtige en rijke minderheid, met grote minachting voor de belangen, de welstand en de

gezondheid van het volk. En zulke regimes kan men bij tientallen vinden in Latijns-Amerika, Afrika en Azië. Ze hebben officieren te hulp geroepen om een dictatuur in te stellen. Men kan daar spreken van *fascistische* regimes, die wreder optreden dan het Pruisische militarisme: met grotere onderdrukking, barbaarse mishandeling en foltering van burgers, politieke moorden en massale arrestaties van politieke tegenstanders. Zulke tirannen werken tevens nauw samen met de multinationale ondernemingen, die goedkope grondstoffen en arbeidskrachten nodig hebben uit de technisch achtergebleven gebieden. Daar dus militarisme in overvloed! Hetzelfde kon men tot voor kort zeggen van Zuid-Europa: Portugal, Spanje, Griekenland en Turkije, met resten van fascisme in Italië. De ontwikkeling daar is niet in het kort te beschrijven. Nieuwe en vooruitstrevende krachten vechten er tegen het militarisme, dat echter nog zeer sterk is. Het wordt van buiten af

gesteund door economische machten en regeringen, die bang zijn van sociale omwentelingen, en die liever militaire regimes zien dan democratische regeringen, die vrijheid geven aan socialistische of pacifistische propaganda.

Atlantische gevaren

En hoe staat het verder in onze huidige atlantische wereld? Iedereen kan naar aanleiding van „het Pruisendom als voorbeeld” nagaan, hoeveel militarisme er nog (of weer) is in onze strijdkrachten of onze maatschappij. Onze westelijke ondernemingen werken zonder bezwaar samen met militaire regimes: men denke (onder vele andere) aan Chili, Brazilië, Zaïre, Perzië, Indonesië, Filippijnen, Zuid-Korea. In feite hoort Zuid-Afrika daar bij, maar dat is een industrieel ontwikkeld militaristisch land. Wat de generaals van de NAVO aangaat: als ze grote mogendheden vertegenwoordigen (Amerika, Engeland, Frankrijk, West-Duitsland) hebben ze nauwe kontakten met bevriende militairen van dictatoriale landen. Binnen de NAVO duiken er dus steeds militaristische verschijnselen op. Niet alleen in het streven naar „kadaver-discipline” voor soldaten, wanneer die niet als „gemobiliseerde burgers”, maar als „gedisciplineerde instrumenten” beschouwd worden. Maar ook, als officieren proberen de binnen- of buitenlandse politiek te bepalen. Of als ze burgers als proefkonijnen beschouwen, zoals de Amerikaanse leiders die onder de bevolking bacteriën verspreiden om te zien, welke resultaten een „biologische oorlogvoering” zou hebben! (Volkskrant van 10 maart). In alle grote mogendheden is het gevaar van militarisme aanwezig, in kleinere landen dat van buitenlandse inmenging. De Sowjet-Unie en China lopen ook het risico, dat een militaire kaste het civiele leven kan gaan overheersen, bijvoorbeeld als internationale gevaren daarvoor als argument dienen. Maar de sociale achtergronden zijn dan verschillend van die in het Westen. In de atlantische wereld, ook binnen de strijdkrachten, is een voortdurende waakzaamheid nodig tegen de hier beschreven Europese vormen van militarisme.

Anton Constandse

Peter Paul Rubens

Scheppingsdrang en levenslust

Antwerpen dat in de laatste jaren van de 15de eeuw door het verval van Brugge als centrum van handel en verkeer een periode van grote bloei kende, kwam in de tweede helft van de 16de eeuw door godsdiensttwisten in de situatie van neergang. Het wrede optreden der Spanjaarden in 1576 veroorzaakte paniek en velen namen de wijk naar elders. Zo ook Jan Rubens, jurist en schepen en verdacht van ketterij. Hij trok met zijn echtgenote Maria Pijpelinckx naar Duitsland. In het Westfaalse stadje Siegen wordt op de 29ste mei 1577, nu precies vier eeuwen geleden, Pieter Paul Rubens geboren. Hij zal de grootste schilder worden die Vlaanderen ooit heeft voortgebracht. In 1587 na de dood van haar man verlaat Maria met haar kinderen Siegen om zich opnieuw in Antwerpen te vestigen in haar oude huis aan de Meir. Het Vlaamse land is zich aan het herstellen van de oorlog. En dit herstel wordt gestuwd door een ontembare energie.

Zelfportret – Rubenshuis Antwerpen

Opleiding

Pieter krijgt een gedegen opvoeding, ook hij is voorbestemd voor de rechtenstudie. Maar eerst wordt hij nog page aan het Hof van Prinses de Ligne-Arenberg. Maar veel plezier heeft hij daar niet in. De jonge Pieter is bezeten van het verlangen om schilder te worden. Als moeder hierin toestemt is hij eerst leerling van Tobias Verhaeght en daarna van Adam van Noort. Het beste bevalt hem het atelier van Otto van Veen, een in Antwerpen bijzonder geziene figuur. Voor deze leermeester, groot humanist, vurig bewonderaar van Michelangelo en Raphaël, voornaam, geleerde en hoffelijk had Rubens een grote bewondering. Otto van Veen heeft zonder twijfel veel invloed op Rubens' ontwikkeling gehad.

Italië

In 1598 op 21-jarige leeftijd verwerft Pieter Paul Rubens de meestertitel. Kort daarop vertrekt hij naar Italië, waar hij beelden uit de oudheid en meesterwerken van italiaanse renaissance kunstenaars bestudeert en er tekeningen naar maakt. Hij is geruime tijd verbonden aan het Hof van de hertog van Mantua voor wie hij o.m. drie grote schilderijen vervaardigt ter versiering van de kerk aldaar. In opdracht van de hertog vertrekt hij ook naar Spanje met geschenken voor Philips III. Teruggekeerd verblijft hij o.m. in Venetië en Genua (waar hij de paleisbouw bestudeert) en langere tijd in Rome om daar een aantal schilderijen te maken. Op 28 oktober 1608 beëindigt Rubens onverwachts de glansrijke italiaanse periode. Hij wil zo spoedig mogelijk naar Antwerpen, omdat hij bericht ontving dat zijn moeder ernstig ziek is. Bij zijn aankomst in de Scheldestad is zij tot zijn groot verdriet reeds gestorven en begraven.

Antwerpen

In de zuidelijke Nederlanden waar Alva's ijzeren vuist de Reformatie had neergeslagen, toonde de triomferende kerk haar verdraagzaamheid. Met de val van Antwerpen in 1585 begint met de bevestiging van de spaanse staatsmacht de beweging die als contra-reformatie wordt aangeduid. Deze

contra-reformatie gaat in de zeventiende eeuw gepaard met de uitbundige verheerlijking van de barok in alle kunstgeledingen. En het is in het bijzonder deze onstuimige vlaamse barok, aanvankelijk nog gekenmerkt door italiaanse invloeden die in het werk van Rubens de volledigste uitdrukking heeft gevonden. In deze periode begint Rubens' eigenlijke carrière, waarvoor hij zo'n dertig jaar de tijd zal krijgen en die hij vult met een fantastische werkzaamheid, zowel op het gebied van de schilderkunst als op het gebied der diplomatie.

Huwelijk

In 1609 volgt zijn aanstelling tot hofschilder van de stadhouders van de spaanse koning, de aartshertogen Albert en Isabella. Hoewel het Hof in Brussel zetelt mag hij in Antwerpen blijven wonen. Hij trouwt met Isabella Brant. We zien het jonge paar in het prachtige kamperfoelieprieel, een kleurig doek, dat Rubens in 1610 schilderde en dat nu te bewonderen is in de Alte Pinakothek in München. In die dagen werkt Rubens

Meisjeskopje Liechtenstein

aan de opbouw, versiering en inrichting van zijn paleiselijk woonhuis en atelier aan de Wapper, waartoe Genua hem de voorbeelden had doen kennen. Door de goede zorgen van het antwerpse gemeentebestuur is dit Rubenshuis, zoals het nu heet, in oude glorie herbouwd met materiaal afkomstig van de afbraak. Sedert 1946 is het voor het publiek als museum opengesteld. Zo in de jaren 1611-1620 ontwikkelt Rubens een enorme activiteit. Tal van altaarstukken voor antwerpse en andere zuid-nederlandse kerken bezorgen hem een grote faam. De geestelijkheid wil door middel van een luisterrijke pracht de gelovigen aan de kerk binden. Als gevolg van het toenemende aantal grote opdrachten doet Rubens steeds meer een beroep op medewerkers, Antoon van Dijck is hier de belangrijkste van. Uit die tijd is o.a. de Kruisafneming (O.L.Vr. kerk, Antwerpen) en de aan de mythologie ontleende voorstelling: De Amazonenslag (München), een wonder

De roof van de dochters van Leukippos (plm. 1619) München Alte Pinakothek Tekeningen

Rubens en Isabella Brant in het kamperfoeliepriël

van kleur en actie. Zijn kunst wordt rustiger en meer beheerst. Er wordt wel gesproken van de klassieke periode. In grote reeksen viert de barok hoogtij, zoals in de taferelen uit het leven van Maria de Medici. (Louvre, Parijs). Zijn belangstelling voor staatszaken uit zich vooral in het volbrengen van verschillende diplomatieke opdrachten. Hoewel Rubens erg geleden heeft onder de dood van zijn vrouw Isabella Brant in 1626, heeft dit drama zich niet meegedeeld aan zijn meesterlijke scheppingen. Geweldig van opzet, compositie en kleur is *De aanbidding der koningen*, dat zeker op de grote antwerpse tentoonstelling van dit jaar te zien zal zijn. We kunnen gerust constateren dat de barok zo rond deze jaren in Rubens kunst een hoogtepunt bereikt.

Helena Fourment

In 1630 huwt Rubens met de 16-jarige Helena Fourment. Hij heeft dan nog tien jaar te leven en deze jaren geven geleidelijk een nieuwe Rubens te zien, in wiens werk op lyrische wijze de liefde

voor zijn mooie en jonge vrouw een grote rol speelt. Maar ook het vlaamse landschap wordt onnavolgbaar vele malen door hem vereeuwigd. In zijn laatste jaren wordt Rubens geplaagd door aanvallen van jicht, zo hevig dat zelfs verlammingen optreden. Op 30 mei 1640 stierf hij in zijn paleis aan de Wapper, 63 jaar oud.

Levend middelpunt

Het jaar 1977 is door de Unesco uitgeroepen tot Rubensjaar. Van alle tentoonstellingen en manifestaties zal Antwerpen het levende middelpunt zijn. Zoals Rembrandt verbonden is met het Amsterdam van de Gouden Eeuw, zo is de Scheldestad één met zijn grote zoon Pieter Paul Rubens, de verpersoonlijking van een enorme scheppingsdrang en vlaamse levenslust.

Jan Kooijman 5

1

Lester en Brooks: lachen om het hardst!

2

6

Een groot kind en een grijs kind laten ons op het ogenblik in tal van plaatsen in ons land geweldig hard lachen. Het grote kind is Mel Brooks, zijn film heet 'Silent Movie', het grijze kind is Richard Lester, en zijn film heet 'The Ritz'.

Mel Brooks is pas laat met filmen begonnen. Hij is een Amerikaan van russische afkomst (heet eigenlijk Melvin Kaminski; Danny Kaye, een van de gaafste komieken van onze eeuw, heet Daniel Kaminski, al stamt die uit Polen), Jood, jongste uit een vrij arm gezin. Na zijn schooljaren zit hij aanvankelijk op een postkantoor. Als het hem lukt om bij de tv een klein baantje te krijgen is hij zó gelukkig omdat hij niet meer bij de post werkt, dat hij het niet over zijn hart kan verkrijgen ook nog meer salaris te vragen. Jaren en jaren heeft Mel Brooks alleen maar geschreven, o.a. voor grote televisieshows. Zijn eerste film, 'The producers' levert hij pas af als hij 41 is. Het is meteen een waagstuk vol bizarre humor, over een zeer delicaat onderwerp: een musical naar het leven van Hitler. Al zag vrijwel niemand de film, Brooks kreeg er toch een Oscar voor als de beste scenarioschrijver van 1968. En zo'n Oscar doet altijd wel wat. Zijn tweede film 'The twelve chairs,' was een soortgelijk lot beschoren: een prima film die weinig deed. 'Blazing Saddles' bracht eindelijk de roem waar Brooks al lang recht op had: een volkomen krankzinnige western, die ook in ons land heeft gedraaid. Wel niet met zo veel succes, maar het feit dat hij ons land überhaupt haalde, zegt al iets. In 'Blazing Saddles' bewees Brooks eens te meer dat hij de man van de absurde grap is, van de persiflage, van de onverwachte variaties op een geïkt verhaal, die zó komisch zijn, dat hij in de voorste gelederen van de komediemakers thuishoort.

'Young Frankenstein', die Brooks daarna maakte, een vrijwel authentieke bewerking, volgens Brooks' uniek recept, van 'Het monster van Frankenstein' ebespraken wij op deze pagina's al eerder jubelend. En dan nu 'Silent Movie', met Brooks zelf in een van de hoofdrollen. Hij heeft met zijn medewerkers een jaar aan het scenario gewerkt, en vooral geschaafd en gevijld, zodat er uiteindelijk de helft overbleef, maar dan wel de beste helft. Het verhaal gaat over een aan de drank geraakte filmregisseur, Mel Funn (Brooks zelf, een klein ijdel ventje met een grote kapiteinspet) die samen met zijn twee vrienden, Egg (Marty Feldman, gestoken in duikerpak en onbeschrijflijk krankzinnig) en Bell (gespeeld door de sierlijke dikzak Dom deLuise, van wie we vanaf nu pijlsnel meer moeten zien) een manier verzint om zijn failliete produktiemaatschappij te behoeden voor overname door Engulf en Devour (wat staat voor Gulf en Western). Mel Funn komt op

Foto 1:

V.l.n.r.: Dom deLuise, Marty Feldman en Mel Brooks in hun kanariegele bolide op weg om grootse filmplannen te verwezenlijken.

Foto 2:

Jack Weston in zijn hotelkamer. „Wie ligt er nu weer in mijn bed?”

Foto 3:

Mel Brooks in de ban van Bernadette Peters, die in de rol van Vilma Kaplan door Engulf en Devour op de regisseur wordt afgestuurd om zijn plannen in de war te schoppen.

het geniale idee om een stomme film te gaan maken, en hij krijgt van zijn baas toestemming, als hij maar een paar grote namen in de film stopt. Via allerlei sluiptwegen weten ze vijf beroemdheden, Burt Reynolds, Paul Newman, Liza Minelli, James Caan en Anne Bancroft, voor hun film te strikken. De film wordt een succes en de maatschappij is gered. Marcel Marceau, de beroemde franse pantomimespeler, weigert zijn aandeel, via een luid en krachtig 'non', het enige woord dat in de hele film wordt gesproken. Een typisch Brooks-grapje. Anne Bancroft, die al een aardig staaltje nerveuze komedie liet zien in 'The prisoner from Second Avenue' tegenover Jack Lemmon, blijkt in 'Silent Movie' een regelrechte gekkin te zijn. Ze is de vrouw van Mel Brooks, en hij bekende mateloos jaloers te zijn op het feit dat ze én langer is dan hij én met de ogen kan rollen op een wijze die niet veel mensen haar na zullen doen. 'Silent Movie' is in harde, vrolijke kleuren gemaakt, en laat een typisch Amerikaanse indruk achter. 't Is recht op en neer lachen, en dat heeft een mens bij wijlen hard nodig.

Ook lachen mogen we van Richard Lester, die ik eerder al het grijze kind noemde. Want riep Brooks stralend uit, dat hij zijn leven lang de benjamin wil blijven die hij thuis was, Richard Lester ging met drie jaar al naar school, was daardoor zijn leeftijdgenoten intellectueel gesproken altijd ver vooruit maar stierf tegelijk van eenzaamheid, als enig kind opgegroeid in een huis dat op een verlaten plek stond, waardoor hij ook weinig andere kinderen zag. Lester vertrok op 22-jarige leeftijd vanuit Amerika naar Engeland, en die Europese eerste jaren hebben duidelijk een stempel op zijn werk gedrukt. Hij heeft al heel wat films op zijn naam staan. Hij is nu 45 jaar. Vooral met de Beatle-films is hij wereldberoemd geworden, en ook 'The Knack' vlak daarna maakte dat zijn naam voor altijd iets bekends zou houden. Na een aantal succesvolle films, zoals 'The mouse that roared', 'How I won the war' (met John Lennon), 'Petulia', 'The bed sitting room', en de genoemde Beatle-periode volgden een paar jaren van stilte, waarna Lester in 1973 terugkwam met 'De drie musketiers', een versie vol vaart en grappen, met een heel aardige rol van Michael York als d'Artagnan. Kort geleden verscheen 'Robin and Marian' met de curieuze combinatie Sean Connery en Audrey Hepburn, een film die met gemengde gevoelens ontvangen is. En nu dan 'The Ritz', een komedie vol vaart, een genre

waar Lester zich duidelijk in thuis voelt. Hij maakte de film in een paar weken en dat heeft er waarschijnlijk alleen maar goed aan gedaan. Het verhaal is wat men 'dolkomisch' noemt: een vuilnisman wordt door zijn schoonvader op diens doodsbed vervloekt en vlucht voor zijn moordzuchtige zwager in een obscuur hotel. Niet zijn eigen keus, dit hotel vol opdringerige homofielen, maar van de taxichauffeur, die uit de vermomming van de vuilnisman, onder meer een grote zwarte krullenprui, diens neigingen feilloos dacht te hebben opgemaakt. Eenmaal in het ranzige hotelletje aangeland valt de vuilnisman, die niet veel gewend is, van de ene verbazing in de andere, en het publiek in de zaal rolt om

de ene malle situatie nog pijnlijker van zijn stoel van het lachen dan om de volgende. Zeven van de hoofdrolspelers zaten ook in de Broadwayproductie van 'The Ritz'. Jack Weston als de vuilnisman Gaetano Proclo en Kaye Ballard als diens vrouw zijn prachtig. Ook Rita Moreno, die de rol van Coogie Gomez, de enige vrouw in het hotel, speelt, laat ons weer even weten dat er aan de overkant van de grote plas nog een prima comedienne woont. Onbegonnen werk om grappen uit de film te lichten: hem gaan zien is de enige mogelijkheid. Wie beide films op één avond pakt, kan er weer een hele tijd tegen.

Leo van Opzeeland

FILMNIEUWS

Ryan O'Neall wil nu wel toegeven, dat de film 'Barry Lyndon' hem niet het succes heeft gebracht waar iedereen op had gehoopt. 'Het speelt me voor Stanley Kubrick en nog erger voor mezelf', zegt O'Neal. 'Gelukkig was ik door andere films, vooral 'Love Story' al heel beroemd, want als ik in Barry Lyndon mijn debuut had moeten maken, had niemand waarschijnlijk ooit nog iets van me gehoord. Toch begrijp ik niet waarom de mensen de film niet zijn gaan zien. Je kunt toch niet alleen op Kojak teren?'

Ryan O'Neall zal dit jaar te zien zijn in alweer een monumentale film, 'Een brug te ver', onder regie van Richard Attenborough.

Peter Fonda, die na zijn rol in 'Easy Rider' eigenlijk niet meer zo heel veel indrukwekkends heeft laten zien (althans niets dat in ons land is vertoond), houdt er een

geheel eigen filosofie op na. 'Wij zijn aan de aarde, die ons voedt, iets verschuldigd,' zo redeneert hij. Voor hem geen invriezen of verbranden. Hij wenst, als zijn tijd daar is, naakt zoals hij werd geboren, in een kuil te worden gestopt. 'Mijn vrienden weten precies wat hen te doen staat', vertelt hij. 'Ik wil geheel tot stof vergaan, opgaan in de aarde en er mag beslist geen gedenksteen boven me worden geplaatst. Misschien groeit er dan wel ooit een boom uit me op en dan is de cyclus voltooid.'

Ava Gardner, een van de diva's van de oude garde, draafde onlangs weer even op in de eigenlijk tamelijk vervelende Amerikaans-russische coproductie 'The bluebird' van Cukor. In deze rolprent speelde zij de rol van 'De weelde', wat haar moeiteloos afging, aangezien zij

langzamerhand in alle opzichten weelderig te noemen is. Momenteel is zij te zien in een film van Carlo Ponti, 'The Cassandra crossing'. Aangezien zij regelmatig last heeft van een droge keel, verlangde zij tijdens de opnamen een glas citroensap binnen handbereik. Toen dat er even niet stond, moest zij zich behelpen met een tic-tac, zo'n klein scherp pepermuntsoepje, om zich verstaanbaar te kunnen maken. 'In de eerste scene was het net of er een losse tand door mijn mond dwaalde', proestte Ava. 'Steeds als ik wat wilde zeggen, zag je die verdorpe tic-tac zitten.'

Niet dat zij daar zo ondersteboven van was. Haar uiterlijk is niet meer alles voor haar. 'Ik durf gelukkig zonder enige schroom voor de spiegel te gaan staan', zegt ze fier. Waarschijnlijk weet ze best, dat ze er met haar vijf en vijftig jaar nog heel goed wezen mag.

L.v.O.

Oorlogs- misdrijven

In de kranten van de afgelopen tijd lezen we herhaaldelijk berichten over processen tegen oorlogsmisdadigers. Iedereen was verschrikkelijk kwaad toen een man die van ernstige oorlogsmisdrijven* verdacht werd – de bekende kunstverzamelaar M. – de benen nam. Met afschuw namen we kennis van de door L. bedreven gruweldaden. Gratie voor de „Drie van Breda” was een zeer heet hangijzer. Kortom, oorlogsmisdrijven waren het gesprek van de dag. Oorlogsmisdrijven staan niet voor de eerste keer in de belangstelling. Kort na de tweede wereldoorlog hebben we ook een aantal processen tegen oorlogsmisdadigers gehad. Het bekendste daarvan was wel het zogenaamde Neurenbergs proces, waar figuren als Goering, Hess en Seys-Inquart werden veroordeeld. In feite waren dat allemaal mensen van de verliezende partij – de Nazi's – die terecht veroordeeld werden. Door alleen de verliezers van de tweede wereldoorlog te veroordelen, werd echter de suggestie gewekt dat alleen Nazi's oorlogsmisdaden begingen. Men komt dan gauw in de verleiding om oorlogskriminaliteit alleen als een uitvloeisel van het Nazi-regime te zien. En dat is niet juist. Ook andere oorlogvoerende naties maakten zich schuldig aan het plegen van oorlogsmisdrijven. Het is niet moeilijk om een groot aantal landen te noemen die zich schuldig maakten aan oorlogsmisdrijven. We hoeven niet eens ver van huis te gaan. De Nederlanders pleegden in Indië oorlogsmisdrijven tegen de inheemse bevolking. De Fransen gingen in Algerije als 'beesten' te keer. De Amerikanen verwoestten Vietnam. We kennen allemaal de naam van het dorp My-Lai. De Engelsen bedreven oorlogsmisdaden in Ierland. De Italianen hebben in Ethiopië behoorlijk

huisgehouden. Om kort te gaan, ieder „beschaafd” land heeft wel een crimineel (oorlogs)verleden. Oorlogsmisdrijven zijn dus niet zo uniek. Ze kwamen en komen niet alleen bij onmenselijke bijv. fascistische regimes voor, maar in feite zijn ze onlosmakelijk verbonden met de oorlogssituatie. Zoals iedere maatschappij kriminaliteit kent, zo heeft iedere oorlog oorlogsmisdrijven.

Oorlogsmisdrijven hebben mij altijd sterk beziggehouden. In het bijzonder de vraag, hoe mensen ertoe komen om oorlogsmisdrijven te begaan. Met die vraag weet ik eigenlijk niet goed raad. Ik kan me niet voorstellen waarom kleine kinderen als kleiduiven werden gebruikt door de Nazi-beulen. Ik kan me niet voorstellen hoe iemand zo ver komt dat hij een weerloze man zijn geslachtsdelen afhaakt. Ik wil het ook niet begrijpen, omdat „begrip” te veel eer is voor dat soort 'beest'achtigheid. Wat ik wil, is proberen het te verklaren. Zoals je de werking van een automotor kunt verklaren, maar niet invoelen. We zullen daarvoor eerst een soort indeling in verschillende vormen van oorlogsmisdrijven moeten maken. Iedere vorm kent haar eigen verklaringen, zoals een dieselmotor op een ander principe berust dan de benzinemotor.

verschillende soorten van oorlogsmisdrijven

Bij het zoeken naar een verklaring van oorlogsmisdrijven moeten we verschillende vormen onderscheiden. Een belangrijke indeling is, of de slachtoffers van oorlogsmisdrijven militair zijn of burger. Wij kunnen hier niet alle vormen van oorlogskriminaliteit behandelen en daarom bepalen we ons tot de oorlogsmisdrijven tegen burgerslachtoffers. Binnen de oorlogskriminaliteit tegen burgerslachtoffers kunnen we in grote lijnen twee vormen onderscheiden. Het is van belang of de slachtoffers tot een geselecteerde groep behoren of niet. Deze selectie kan bijv. geschieden op grond van huidskleur of ras, zoals in de tweede wereldoorlog met joden en zigeuners is gebeurd. Bij deze laatste,

systematische vorm van oorlogskriminaliteit gaat het om het uitroeien van grote groepen mensen. Dat is wat anders dan het uitmoorden van een dorp als represaille, zoals Putten en Lidice. In die zin waren de misdaden van de Nazi's wel uniek, omdat bij mijn weten nooit eerder in de westerse geschiedenis op een dergelijke administratieve, rationele manier oorlogskriminaliteit is bedreven. Dit soort oorlogsmisdaden is onlosmakelijk verbonden met de concentratiekampen van de Nazi's. (Concentratiekampen zijn overigens een engelse „uitvinding”. Ze werden voor het eerst gebruikt in de Boerenoorlog in Zuid-Afrika).

oorlogsmisdrijven in duitse concentratiekampen

De oorlogsmisdrijven van de Nazi's in de concentratiekampen werden gekenmerkt door een grote doelgerichtheid. Het ging erom de joden en zigeuners om te brengen of – zoals dat heel nuchter werd genoemd – de 'oplossing' van het jodenvraagstuk. Het was een koele, technische vorm van misdrijven, waarachter een hele organisatie stond. Dat binnen dat systeem ook nog grote wreedheden werden begaan, stond in feite los van die organisatie. De slachtoffers van die wreedheden werden op toevallige wijze aangewezen. Dat had niet veel te maken met het doel van de Nazi's, namelijk de georganiseerde vernietiging van joden en zigeuners.

Waarom namen de Duitsers zoveel moeite om de joden en andere groepen uit de weg te ruimen? Voor de Duitsers waren de joden een personificatie van het kwaad. Een soort oervijand van het duitse volk. Een Duitser – zo vertelde de propaganda – deed een goede daad door dit kwaad (op alle manieren) te bestrijden. Het vernietigen van de joodse bevolking werd als een hoger doel voorgesteld. In de Nazi-propaganda werden joden afgeschilderd als volgevreten varkens met duivelse eigenschappen, als niet-mensen. Deze propaganda kon daarvoor aansluiten bij bestaande anti-semitische gevoelens. De joden werden tot zondebok gemaakt. Dat had twee effecten. Aan de ene kant kon de schuld voor allerlei mislukkingen en ellende – zoals de economische misère – op hen worden geschoven. Aan de andere kant versterkte het de onderlinge solidariteit van de Duitsers, omdat ze nu een duidelijke vijand hadden waartegen ze konden strijden. Een belangrijke voorwaarde voor loyale medewerking van Duitsers in de concentratiekampen was verder, dat de uitvoerenden de verantwoordelijkheid konden afschuiven. Na de oorlog overheersten bij de Duitsers twee reakties. De ene groep zei: „Wir haben es nicht gewußt”. De andere groep wist het donders goed, omdat zij het zelf gedaan hadden, maar zij schoven de verantwoordelijkheid op hun superieuren onder het motto „Befehl ist Befehl”.

Befehl ist Befehl

Vaak hebben oorlogsmisdadigers zich beroepen op een opdracht. Zij gaven toe dat ze misdaden hadden gepleegd, maar schoven de verantwoordelijkheid op hun superieuren, omdat die hen een bevel hadden gegeven. Deze slaafse opvolging van bevelen vinden we zeker

* Ter bepaling van de gedachten geven we een korte omschrijving van wat onder oorlogsmisdrijven wordt verstaan: Oorlogsmisdrijven zijn daden, gepleegd in tijd van oorlog door mensen die in een positie verkeren, waarin ze misbruik maken van militaire machtsmiddelen.

niet alleen bij Duitsers.

In een bekend Amerikaans experiment werd aan een groep proefpersonen opdracht gegeven om iemand – wanneer deze op een vraag het verkeerde antwoord gaf – een elektrische schok toe te dienen. De leider van het experiment verzekerde de toediener van de schok dat het geen kwaad kon, hoewel degene die de schok kreeg voor de toediener duidelijk zichtbaar pijn leed. Bijna alle proefpersonen voerden de opdracht, om iemand te straffen, uit. Ter geruststelling, het waren geen echte elektrische schokken. De hele situatie was gespeeld. Alleen de proefpersonen wisten dat niet. Zij verkeerden in de veronderstelling dat het echte schokken waren.

De opstelling van mensen, om de verantwoordelijkheid op anderen te schuiven, speelt bij georganiseerde oorlogsmisdrijven een belangrijke rol. We hebben het gevoel dat het als verklaring van andere soorten oorlogsmisdrijven ook mee zal spelen. Op zich is deze instelling van mensen echter nog geen afdoende verklaring

gelijkwaardig mens. Deze redenering zou een verklaring kunnen zijn waarom mensen er niet van weerhouden worden om oorlogsmisdrijven te plegen. Er zijn echter nog andere verklaringen denkbaar. Deze houden verband met de situatie in oorlogstijd. Laten we daar eens naar kijken.

de situatie in oorlogstijd

Een oorlogssituatie is een abnormale situatie. Mensen zijn er in de meeste gevallen niet op voorbereid. De normale situatie is, dat men tijdens de opvoeding leert wat goed en kwaad is. Men leert dat het fout is iemand te doden. Dat je iemand niet moedwillig pijn mag doen. Met andere woorden, mensen ontwikkelen een aantal normen – je zou ook kunnen zeggen een geweten – die hen vertellen wat in de normale situatie wel mag en wat niet. Een groot gedeelte van deze normen verliest zijn geldigheid wanneer iemand in een oorlogssituatie verzeild raakt. Het is opeens niet meer zo, dat je niemand mag doden. Nee, je moet zelfs. Dat vraagt om een enorme aanpassing van

hoofdpersoon in het boek goed behandeld. De verklaring die Kosinsky hiervoor geeft is, dat er bij de Sowjet soldaten wel sprake was van duidelijke normen met betrekking tot het gebruik van machtsmiddelen. Deze mochten niet gebruikt worden tegen de onderdrukten maar wel tegen de onderdrukkers.

Naast de genoemde situatie van normloosheid zijn er nog een aantal andere factoren die oorlogsmisdrijven bevorderen. Deze factoren hangen eveneens sterk samen met de oorlogssituatie. We zullen ze kort bespreken.

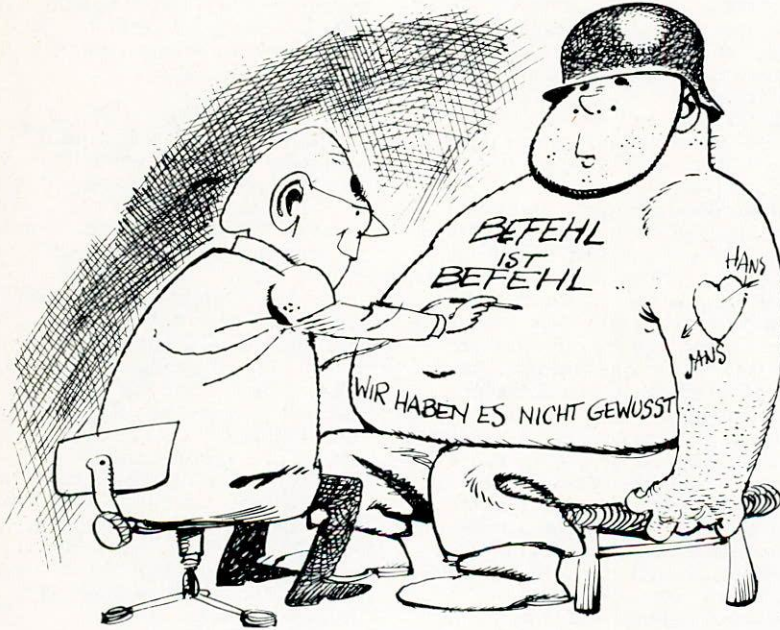
Allereerst is een oorlogssituatie uitermate geschikt om allerlei wraakgevoelens tegenover de tegenpartij te ontwikkelen. Men ziet kameraden sneuvelen of verminkt worden. Een motief voor wraak is dan snel aanwezig. Wat verder een belangrijke rol zal spelen is het tijdsperspectief. Iedere dag kan de laatste zijn. Het heeft geen zin om aan morgen te denken. Door dit korte termijn denken is men minder geneigd met de gevolgen van een (oorlogs)misdadigheid rekening te houden. Als volgend punt noemen we nog dat het groepsgebeuren een versterkende rol kan spelen. In een groot voetbalstadion doe je dingen die je anders niet gauw zult doen. In een groep durf je meer dan alleen. In zo'n groep kunnen mensen elkaar opzweepen tot dingen waar ze anders niet toe in staat waren, zoals oorlogsmisdrijven.

Tenslotte willen we er nog op wijzen dat vaak wordt getracht om een soort rechtvaardiging te geven voor de gepleegde misdrijven. Bijvoorbeeld de noodzaak om inlichtingen te krijgen, of het plegen van oorlogsmisdrijven als represaillemaatregel. Men probeert dan het verzet van een bepaalde partij te breken door middel van het stellen van voorbeelden.

ter afsluiting

We hebben een aantal factoren genoemd die een verklaring kunnen vormen voor oorlogsmisdrijven. Bij deze verklaringen ontbreken factoren die betrekking hebben op de persoonlijkheid van de oorlogsmisdadiger. Hoe komt het dat de ene militair zich wel schuldig maakt aan oorlogsmisdrijven en de ander niet? Het is duidelijk dat persoonlijkheidseigenschappen – bijv. sadistische trekken – een belangrijke rol spelen. Waar het ons in dit artikel echter om ging was, dat gezien de bijzondere omstandigheden in tijd van oorlog het geheel in de lijn der verwachting ligt dat er oorlogsmisdrijven worden gepleegd. Daar begrip voor opbrengen is een andere zaak.

Jan Nijboer
(medewerker
Kriminologisch Instituut
Groningen)

voor de meer ongeorganiseerde vormen van oorlogskriminaliteit. Laten we eens kijken welke verklaringen daarvoor te geven zijn.

kulturele verschillen als faktor bij oorlogskriminaliteit

Als we kijken naar de situaties waarin oorlogsmisdrijven voorkomen, blijkt vaak dat er sprake is van grote kulturele verschillen tussen de partijen. Deze kulturele verschillen hebben twee invloeden. Door een grote kulturele afstand tussen de partijen is het moeilijk om zich te verplaatsen in de leefwereld van de andere partij. Hiermee samenhangend zien we bovendien vaak dat de ene partij zich superieur acht aan de andere. Dat maakt het makkelijker om de andere partij te zien als mensen van een minder soort. Beide factoren – het gaat om „inferieure” mensen, waarin men zich moeilijker kan inleven – maken dat de drempel als het ware wordt verlaagd. Het wordt bijvoorbeeld niet zo erg gevonden om een „pelopper” te vermoorden, want het is eigenlijk geen

het hele stelsel van normen dat iemand heeft. Het betekent dat oude normen overboord gezet moeten worden en dat er nieuwe voor in de plaats moeten komen. Wat gisteren kwaad was is morgen goed. In die overgangssituatie komt men in een soort normloosheid terecht.

In deze situatie van normloosheid beschikt de militair over een aantal ongekende machtsmiddelen. Men zou deze kunnen samenvatten onder de benaming „de loop van het geweer”. Of militairen direkt of indirekt (d.m.v. bevelen) over deze machtsmiddelen kunnen beschikken, doet eigenlijk niet zoveel terzake. Het belangrijkste is, dat mensen over zeer ingrijpende machtsmiddelen beschikken, zonder dat het gebruik ervan door normen gereguleerd wordt. Er is dan maar heel weinig nodig om tot misbruik van de machtsmiddelen te komen. Hoe belangrijk de rol van zo'n normenstelsel is, kunnen we bijv. lezen in Jerzy Kosinsky's boek *De geverfde vogel*. Na alle ellende is het een verademing om te merken dat het Rode Leger de

Gezin gezien?

(deel 3)

Gezinsproblemen en gezinstherapie

Sinds ongeveer het midden van de jaren zestig is er een benadering van gezinsproblemen in opkomst, die van geheel nieuwe uitgangspunten gebruik maakt om mensen te leren hun (gezins-)problemen te zien en er iets aan te veranderen: de gezinstherapie ofwel gezinsbehandeling.

Het centrale idee daarbij is, dat problemen van een individu (hetzij kind, hetzij volwassene) in gezinsverband levend, nooit los gedacht kunnen worden van de achtergrond van dat gezin. Juister nog: de problemen van dat individu zijn in en door het gezin ontstaan, zij moeten dan ook in en met het gezin worden behandeld. Het gezin wordt op deze manier opgevat als een systeem, een samenhangend geheel, waarin de leden sterke invloed op elkaar hebben, elkaar kunnen helpen te groeien, maar ook elkaar ziek kunnen maken.

Storend gedrag geen persoonlijke, maar gezinszaak

Allerlei afwijkend gedrag van kinderen bijvoorbeeld werd voorheen vaak

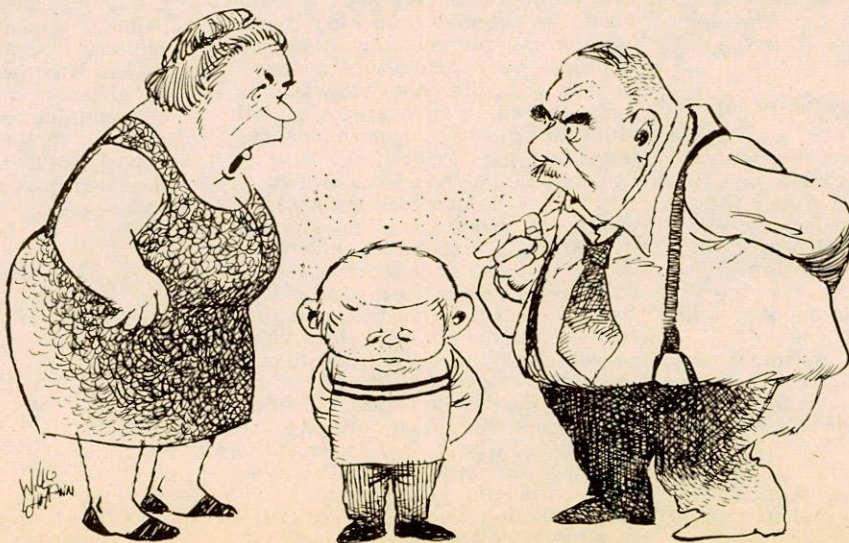
toegeschreven aan persoonlijke kenmerken van die kinderen (hun aanleg, hun inmiddels gegroeide karakter, hun beroerde jeugdervaringen, enz.). Zelden of nooit werd hun afwijkend gedrag direkt geplaatst tegen de achtergrond van het gezin op dat moment: is er een reden, een noodzaak in het gezin als geheel om dit ene kind tot dit storende gedrag te brengen? Dit is wat de gezinstherapie doet: ervan uitgaan, dat veel storend, hinderlijk gedrag wordt „uitgelokt” door de andere gezinsleden, dat het „storend” gedrag natuurlijk als storend ervaren wordt (de ouders komen klagen, hulp zoeken), maar dat het tegelijkertijd past binnen het geheel van de gezinsrelaties en gezinsbedoelingen en dus nodig is. Vaak zijn het de niet-verwerkte problemen van de ouders met elkaar, die een kind tot het dus tegelijk afgewezen en gewenste gedrag brengen (de zondebok, die als afleiding van de eigen problematiek der ouders dient). Zo'n zondebok (meestal een kind, maar het kan ook een volwassene zijn) heet „de aangewezen patient”: de anderen, het

gezin zien in hem of haar de oorzaak van al hun verdriet, hij of zij moet genezen worden, dan is alles weer in orde. „Ons mankeert niets, als Pietje maar niet zoveel moeilijkheden had op school (thuis, met de seks, met het stelen, enz.) dan was alles O.K.” De gezinstherapie werkt er dan naar toe, dat iedereen in het gezin ziet, dat hij zijn bijdragen aan de problemen van Pietje levert, minstens, dat iedereen zijn eigen problemen heeft, maar die van Pietje naar voren schuift om de eigen narigheid niet te hoeven noemen. De ontdekking (en de erkenning door het gezin) dat de narigheid een gezinsaanleg is, is vaak al een grote opluchting. Allerlei symptoomgedrag (ruzies, stelen, bedplassen, enz.) verdwijnt betrekkelijk vlug, omdat dit niet meer hoeft te dienen als signaal.

Gezinstherapie is een „praat-therapie”

Dit wil zeggen: men gaat ervan uit (tweede grond-idee), dat het gezin een communicatie-systeem is, dat de gezinsleden in een voortdurende communicatie met elkaar staan (niet communiceren is niet mogelijk) en dat door het niet goed verlopen van die communicatie mensen elkaar in de war brengen, ziek maken.

Elke communicatie heeft een inhoudelijk aspect („Ik vind dit een rot-programma”) en een relatie-aspect („Ik vind je een trut, dat jij dit wel een goed programma vindt” of „Ik vind je belangrijk genoeg om jouw mening over dit programma te horen” of „Ik bepaal, dat we over de T.V. praten, jij houdt je mond over andere onderwerpen”). Door die relatie-omschrijving, die in elke communicatie zit, hebben de mensen zoveel invloed op elkaar, kunnen zij elkaar ziek maken, kunnen zij in een machtsstrijd verwickeld zijn. Doordat mensen in de regel in een gezin lange tijd met elkaar omgaan, krijgen zij de kans fouten in hun communicatie grondig in te oefenen. Doordat in een gezin altijd ouderen met jongeren (is afhankelijk) omgaan, is de uitwerking van de gestoorde communicatie zeer funest: je kunt niet zo makkelijk aan de invloed ontsnappen.

HET GEZIN WORDT OP DEZE MANIER OPGEVAT ALS EEN SYSTEEM...

De intensieve contacten in het gezinssysteem, gekoppeld aan de gevolgen van de communicatiefouten, maakt mensen soms zeer afhankelijk van elkaar. Ze raken aan elkaar verkleefd, doordat zij voortdurend vechten. Gezinstherapie heeft daarom mede tot doel de individuen binnen het gezin en ook delen van het gezinssysteem (de ouders samen, de kinderen samen, vader met een kind, moeder met een kind) op zich sterker te maken. Individueel moeten sterker worden in hun gevoel van eigenwaarde (Satir), de subsystemen moeten hun eigen terrein hebben, hun grenzen kunnen bepalen, zodat ouders niet steeds door kinderen overvallen worden, kinderen niet steeds door ouders op de kop gezeten worden (Minuchin).

Gezinstherapie nog jong; kritiek en vragen

Gezinstherapie heeft een nog korte geschiedenis. Ingevoerd uit Amerika heeft hij zich in Nederland ook snel ontwikkeld en wordt hij nu door zowel „officiële” therapeuten (psychiaters en psychologen) als door werkers van andere disciplines (maatschappelijke werkers, e.d.) toegepast. Particuliere praktijken, in bureaus voor levens- en gezinsmoeilijkheden of andere instellingen van maatschappelijke of psycho-sociale hulpverleningen, in psychiatrische ziekenhuizen en klinieken: het aantal plaatsen waar gezinstherapie wordt toegepast neemt snel toe. Er zijn verschillende manieren van werken daarbij, samenhangend met akcenten in de uitgangspunten, die men gekozen heeft (iets meer psycho-analytisch, of meer uitgaande van communicatie-theorie, of meer volgens Gestalt-principes) én met de persoonlijkheid van de therapeut. De snelle ontwikkeling geeft sommigen enige zorg over de kwaliteit van de hulpverlening: is de therapeut goed opgeleid, getraind? Anderen hebben meer kritiek op de gezinstherapie, omdat er te veel accent zou liggen op het „praten” (je moet dat dan ook maar kunnen), of omdat er soms te veel aandacht is voor de interne gezinsproblematiek, terwijl de oorzaken buiten (werkloosheid, slechte woonomstandigheden, een beroerde school, enz.) dan vergeten worden. Ook wordt wel gesteld, dat hulp zoals de gezinstherapie een beetje elitair is: wie is in staat en bereid tot zo uitvoerig en intensief praten? Wie kan de tijd ervoor vrij maken? Wie verstaat de kunst om met een psychiater of een ander soort hooggeschoold psycho-therapeut om te gaan?

Ab van der Heiden

Leć: de glimlach met de traan in het oog

Het aforisme (volgens Carmiggelt een puntig geformuleerde waarheid) kent vele aanhangers doch betrekkelijk weinig beoefenaars. Een der bekendste auteurs van dit genre is ongetwijfeld de poolse schrijver Stanislaw Jerzy Leć (uitspreken als „Lets”). Leć werd geboren in 1909 te Lemberg (het tegenwoordige Lvov, in de Oekraïne). Toen in 1914 de Russen naar Oost Galicië kwamen vluchtte het gezin naar Wenen. Van 1927-33 studeerde Leć in Lemberg polonistiek en rechten. Daarna ging hij naar Warschau, waar hij al spoedig als dichter en als schrijver van satires bekendheid verwierf. Vlak na het uitbreken van de oorlog ging Leć terug naar Lemberg. Hij werd door de Duitse bezetters in 1941 gevangen genomen en naar het concentratiekamp Tarnopol overgebracht. Hij ontkwam, tot tweemaal toe, ternauwernood aan een executie. Leć overleefde de oorlog als partisaan en redakteur van illegale soldatenbladen. In 1949 werd hij door de Volksrepubliek Polen als persattaché naar Wenen gezonden. Een jaar later moest Leć die functie opgeven en ging

in vrijwillige ballingschap naar Israël. Ziek van heimwee keerde hij in 1952 terug naar Warschau. Met de Poolse oktober in 1955 begon Leć carrière te maken als schrijver van aforismen. Hij verdichtte zijn bittere lot in heel korte zinnen en zijn „ongekamde gedachten” werden gevleugelde woorden. Leć zijn last (jood, Pool, emigrant, spijtoptant, monarchist, socialist, pacifist, partisaan, veelvuldig vervolgd en ontsnapte) is tegelijkertijd zijn inspiratiebron. Zijn aforismen ademen eerder een sfeer van weemoedigheid dan van verbittering en kunnen het best worden aangeduid met „melancholieke menslievendheid”. Op 7 mei 1966 overleed de koninklijke nar om – alsof het zijn laatste streek was – met alle eer van een staatsbegrafenis met parades, saluutschoten en onderscheidingen op de militaire begraafplaats Powazki bij Warschau te worden begraven.

Wim Heij

(Stanislaw Jerzy Leć: Het grote boek der ongekamde gedachten, Uitg. Meulenhoff, Amsterdam 1974).

De meeste monumenten zijn hol.

Een treffer: geen mens treffen.

Zij slaan mij gade door een vergrootglas: om mij klein te krijgen.

Het uitzicht op de wereld kan met een krant worden versperd.

De constitutie van een staat dient zo te zijn, dat zij de constitutie van de burgers niet ruïneert.

Men moet soms zwijgen om gehoord te worden.

Grote figuren zijn meestal van steen.

Niet iedereen die teveel weet, weet dat.

De wereld is helemaal niet krankzinnig: alleen maar ongeschikt voor normale en heel geschikt voor genormaliseerde mensen.

De morele moed van Charlie Haden

November 1971. Het kwartet van altsaxofonist Ornette Coleman treedt op tijdens het Eerste Internationale Jazz Festival van Cascais, een plaatsje op 25 kilometer van de hoofdstad van het (dan nog fascistische) Portugal.

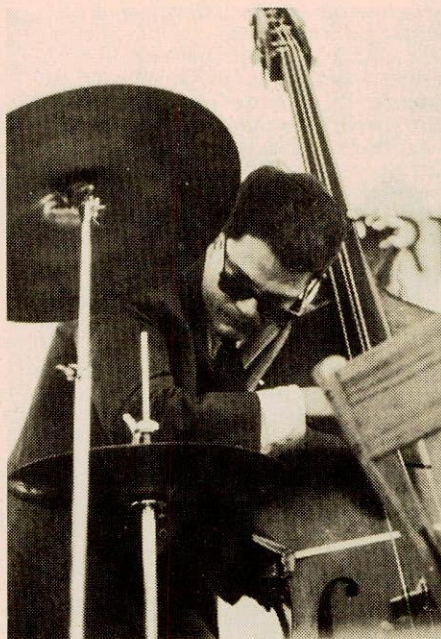
Halverwege het concert staat een compositie van bassist Charlie Haden op het programma: „For Che”. Hij kondigt het zelf aan: „Dit volgende stuk is opgedragen aan de zwarte bevrijdingsbewegingen van Mozambique, Guinee en Angola!” Uit het stomverbaasde portugese publiek stijgt een laaiend applaus op, en tenorist Dewey Redman en drummer Ed Blackwell antwoorden met de opgestoken vuist van de Black Power-groet.

Een dag later wordt Charlie Haden op het vliegveld van Lissabon door de geheime politie aangehouden en vier uur lang vastgehouden. Pas als de Amerikaanse culturele attaché zich ermee gaat bemoeien, besluit de PIDE verdere internationale repercussies maar liever te vermijden en de bassist vrij te laten. Maar hij heeft ongetwijfeld angstige uren doorgemaakt.

Dit is misschien wel het spectaculairste, maar lang niet het enige voorbeeld van Charlie Haden's morele moed. Gedurende zijn hele loopbaan heeft hij nooit geaarzeld de consequenties uit zijn levensovertuiging te trekken, onverschillig of het om politieke of artistieke zaken ging (of, zoals in menig geval, om allebei tegelijk). Rijk is hij dan ook nooit geworden. Het feit dat een muzikant van zijn reputatie in twintig jaar precies twee elpees onder eigen naam heeft gemaakt, spreekt boekdelen. Maar hij kan zich wel verheugen in het respect van vrijwel al zijn collega's, blank én zwart, en dat mag in het veelal door haat en nijd verteerde jazzmilieu een unicum heten.

Hij werd in 1937 geboren als jongste lid van de „Haden Family”, een gezin dat — net als de veel bekendere „Carter Family”, een gezin dat — net als de veel bekendere „Carter Family” — door het Midden-Westen trok en met hillbilly-muziek de kost verdiende. Als zingende peuter van twee maakte Charlie zijn radio-debuut, maar al gauw kreeg hij meer belangstelling voor de contrabas van zijn oudere broer en voor de jazz.

Halverwege de jaren vijftig trok hij naar Californië, met de bedoeling om een echte muzikale opleiding te gaan volgen. Na een half jaar studie aan het Westlake College of Music knapte hij daar echter op af, en via een eerste engagement met altsaxofonist Art Pepper ging hij, zonder zich verder om diploma's te

bekreunen, rechtstreeks het jazzvak in. Zijn opkomst ging snel: na Art Pepper werd pianist Paul Bley zijn leider (1957-'59), vervolgens pianist Hampton Hawes ('58-'59) en daarna kwam de periode waarin hij jazzgeschiedenis maakte, als lid van het oorspronkelijke Ornette Coleman kwartet dat van 1959 tot '62 een volslagen muzikale revolutie teweeg bracht.

Terwijl Ornette zelf na de eerste verguizing langzamerhand een soort ster werd, belandde Charlie Haden in de jaren die volgden pas goed in de problemen. Zoals zoveel jonge muzikanten die plotseling in de situatie belandden dat ze zich avond aan avond naast grote vedetten moesten zien te handhaven, had Charlie Haden in de jaren vijftig zijn toevlucht genomen tot heroïne om zijn onzekerheid te overwinnen. De verslaving die daaruit voortkwam maakte het hem gaandeweg onmogelijk als muzikant te blijven functioneren.

Een paar jaar lang ging hij inrichting in, inrichting uit, maar de redding kwam voor hem pas in september 1963, toen hij ten einde raad naar Synanon ging, een huis in Californië waar drug-verslaafden via een keiharde therapie elkaar trachten te genezen (enigszins

vergelijkbaar met de tegenwoordige Emiliehoeve in Nederland).

Drie jaar lang kwam Charlie Haden nauwelijks aan muziek toe, maar in mei 1966 was hij zover dat hij naar New York mocht verhuizen om te helpen bij het stichten van een Synanon-huis aldaar. Korte tijd later kon hij weer helemaal op eigen benen staan en maakte hij zijn comeback in de jazz. Sindsdien heeft hij voornamelijk op los-vaste basis gespeeld, met orkesten die weliswaar geregeld samen optraden en platen maakten, maar die toch nooit full-timewerk kregen: de formatie van Ornette Coleman, het kwartet van pianist Keith Jarrett en de diverse groepen van pianiste-harpiste Alice Coltrane (de weduwe van John).

In 1969 maakte Haden zijn eerste elpee als leider: „Liberation Music Orchestra” (Impuls AS-9183), een album vol politieke muziek dat pas na lang touwtrekken met de platenmaatschappij werd uitgebracht, maar dat achteraf een van de mooiste en belangrijkste jazz-uitingen van de jaren zestig is gebleken. Hoewel deze elpee bijna in elk land ter wereld is bekroond, was er zeven jaar lang geen platenmaatschappij te vinden die Charlie Haden onder contract durfde te nemen. Dat veranderde pas in 1976, toen Horizon (het jazzlabel van Herb Alpert's A&M-concern) hem het album „Closeness” liet maken (Horizon SP-710). Vorige maand kwam deze elpee eindelijk ook in Nederland uit, nadat hij vorig jaar in de critics poll van de Britse Melody Maker al tot plaat van het jaar was verkozen.

„Closeness” bevat vier duetten, met Ornette Coleman (zijn eerste opnamen sinds enkele jaren), met Keith Jarrett, met Alice Coltrane (harp) en met drummer Paul Motian. Die laatste vertolking, „For A Free Portugal”, is een montage waarin ook Charlie Haden's aankondiging uit '71 en klanken uit de angolse revolutie te horen zijn. De muziek straalt vooral wederzijdse waardering en een bezonnen gevoel voor schoonheid uit: oude vrienden die in een vredige stemming gezamenlijke herinneringen ophalen. Als geheel misschien minder spectaculair dan de „Liberation Music” uit '69, maar binnen de huidige jazzplatenproductie altijd nog een opmerkelijke uitschieter.

Bert Vuijsje

„Het constateerbare feit, dat jaarlijks meer geld wordt uitgegeven voor toiletpapier van de gewapende macht dan voor onderzoek naar de mogelijkheid oorlog te voorkomen is typerend voor de traditionele benadering van internationale problemen”.

Stelling uit het proefschrift van Hylke Tromp